

УДК 343.983

Добкіна К.Р.

к.ю.н.,

*доцент кафедри «Правосуддя»
юридичного факультету*

Державний університет інфраструктури та технологій

Михайлов В.О.

*старший викладач кафедри «Правосуддя»
юридичного факультету*

Державний університет інфраструктури та технологій

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Серед питань надійного наукового забезпечення правосуддя в Україні важливе місце посідає удосконалення організаційно-правових основ регулювання судово-експертного забезпечення правосуддя. У п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України вказано, що визначення засад судової експертизи має здійснюватися виключно законами України [1]. Складовою частиною судового процесу, що стоюється розділу «докази» будь-якого з Кодексів, є судова експертиза, тому реформування судової системи в Україні без реформування судово-експертної галузі неможливе. На жаль, за час, що минув із дати прийняття Закону України «Про судову експертизу», систему незалежної судової експертизи так і не було побудовано.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Організаційно-правовим основам регулювання судово-експертного забезпечення правосуддя в Україні присвячена значна кількість наукових досліджень вітчизняних науковців, зокрема В.Г. Гончаренка, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченка, М.В. Салтєвського, М.Я. Сегая, Е.Б. Сімакової-Сфремян, С.І. Тихенка, В.Ю. Шепітька, М.Г. Щербаковського. Про актуальність дослідження цього питання свідчить процес реформування правової сфери України.

Формулювання завдання дослідження. Закон України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. визначає правові, організаційні

і фінансові основи судово-експертної діяльності [2]. Практика застосування закону показала важливість встановлених ним положень, а також необхідність подальшого вдосконалення окремих його норм, зважаючи на те, що за час його правозастосування Верховною Радою України прийнято та введено в дію Цивільний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, якими уточнено статус судового експерта та порядок призначення судових експертиз, а також місце та особливості судової експертизи в системі процесу доказування. Принципово нові підходи внесено в систему кримінального судочинства України з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України, новели якого суттєво торкнулися всіх без виключення стадій кримінального процесу, зокрема самого поняття та порядку призначення і проведення судової експертизи.

Виклад основного матеріалу. Основна ідея закону України «Про судову експертизу» полягає в тому, щоб регламентувати порядок підготовки та атестації осіб, бажаючих отримати статус судового експерта. Тобто для експертного висловлення думки особі недостатньо бути спеціалістом у певній сфері, вона ще має підтвердити свою кваліфікацію та отримати статус судового експерта. Така ситуація трохи ускладнює діяльність на розвиток судової експертизи.

По-перше, сфера людської життєдіяльності є такою широкою, що практично неможливо передбачити, в якій саме галузі знань може знадобитися фахівець, який би допоміг суду вирішити те чи інше питання, що вимагає спеціального пізнання. Навіть залишена законодавцем лазівка, яка давала можливість раніше суду вдаватися до послуг неатестованого експерта, у світлі останньої редакції Закону України «Про судову експертизу» також блокується, адже ч. 3 ст. 7 цього закону закріплює вимогу обов'язкової атестації та реєстрації використовуваних під час проведення експертизи методик. Таким чином, навіть залучення судом унікального в своїй області, але не зареєстрованого експерта ставлять під сумнів його висновки через те, що він використовував методики, що мали бути спочатку проатестовані і зареєстровані у відповідному реєстрі методик.

По-друге, фактично виявилися заблокованими дослідження з транспортної трасології, проведені експертами за запитом зацікавлених осіб, перш за все, страхових компаній. З огляду на постійно зростаючу завантаженість інститутів судових експертиз, такі дослідження дедалі частіше останнім часом проводили недержавні експертні організації. При цьому через відмову Міністерства Юстиції атестувати за цією спеціальністю експертів недержавних структур лише використання інститутських фахівців давало змогу якимось чином задовольняти попит на такі дослідження.

Це далеко не всі спірні аспекти ЗУ «Про судову експертизу», що викликають значні труднощі у кримінальному процесі. Ця проблема потребує професійного вирішення, яке можна отримати шляхом звернення до досвіду певних західних країн.

Наприклад, у жодній із країн Європейського Союзу такого закону немає взагалі. У Німеччині судовим стає експерт, приведений судом до присяги. При цьому кожна зі сторін процесу (як кримінального, так і цивільного) може самостійно провести у справі необхідну експертизу, а конкуренція кількох експертиз є досить звичайною для судової практики

Німеччини справою. Для зручності суд може, звичайно ж, скористатися одним із галузевих реєстрів, в якому представлена інформація про осіб, що володіють спеціальними знаннями (наприклад реєстр торгово-промислової чи ремісничої палат). Проте сам факт перебування в цьому реєстрі не дає жодних переваг перед фахівцями, які в ньому не зазначені.

У Франції експерти обираються з числа осіб, які занесені до національного реєстру, складеного бюро Касаційного суду, або одного зі списків, складених апеляційними судами, узгоджених із генеральним прокурором. Спеціалісти, які бажають стати експертами, подають про це заяву до відповідного суду. Вони мають бути не молодшими 30 й не старшими 70 років. Під час занесення їх до одного зі списків експерти складають перед апеляційним судом, у районі компетенції якого знаходиться їх постійне місце проживання, присягу про те, що вони будуть виконувати свої обов'язки, подавати доповіді й робити висновки по честі й совісті. Вони не мають відновлювати присягу за кожним викликом. Ці фахівці називаються присяжними експертами.

Законодавство Франції дозволяє залучати як експертів і фахівців, які не є присяжними експертами. Вони складають присягу перед слідчим суддею чи магістром, призначеним судовим органом, за кожним викликом.

В Англії експерт в англійському суді також виступає як свідок, але, на відміну від звичайного свідка, дає показання, викладаючи свою думку з приводу різних фактів. У процесі діє також принцип змагальності експертизи. Поліцейський чиновник, який проводив яке-небудь спеціалізоване дослідження у справі, може буди залучений однією зі сторін (найчастіше, обвинувачем) до участі в процесі як свідок і під присягою дати показання про проведені ним дослідження та їх результати, а також висловити свою думку.

Кожна зі сторін може доручити проведення спеціальних досліджень будь-якій компетентній особі незалежно від того, де вона працює, і залучити її до участі в суді як обі-

заного свідка. Відповідно до принципу змагальності експертизи сторони можуть залучити до участі в процесі своїх експертів для проведення контр-експертизи з метою заперечення висновків експерта протилежної сторони. Кваліфікація експерта і результати дослідження можуть бути завжди перевірені під час перехресного допиту.

У Сполучених Штатах Америки експертиза в процесі має змагальний характер. Кожна зі сторін за власною ініціативою запрошує одного або кількох експертів. Якщо одна сторона провела експертизу, друга має право провести контр-експертизу. На суді експерт допитується як свідок, але, на відміну від звичайного свідка, він не дає показання про відомі йому факти, а висловлює свою думку з приводу різних фактів.

В Україні є маса громадських організацій та різних асоціацій, які об'єднують фахівців тієї чи іншої області (наприклад, оцінювачів, аварійних комісарів, аудиторів і т.д.), зможуть давати суду свої висновки з питань, що потребують спеціальних знань, не обов'язково надавати їх висновкам статусу судової експертизи, їх дослідження можна закріпити законодавчо як висновки спеціаліста. На нашу думку, необхідно розвивати та законодавчо закріпити інститут спеціаліста, з правом надання висновку спеціаліста з питань, де проведення судової експертизи за чинною процедурою є недоцільним.

Ключовою проблемою судово-експертної галузі є дискримінаційний стан, в якому перебувають так звані недержавні експерти, які нині існують «не завдяки, а всупереч» чинному законодавству України, створюючи багато незручностей наявній монопольній державній експертизі.

Завдяки відвертій дискримінації з боку держави, насамперед, Міністерства юстиції, недержавна судова експертиза так і не змогла стати інструментом конкуренції знань та досвіду, без чого не може бути розвитку будь-якої наукової галузі. Прикладом такої державної дискримінації є нормативні акти безпосередньо Міністерства юстиції, зокрема, Наказ Міністерства юстиції «Про затвердження По-

ложення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів».

Не маючи конкуренції, державні експертні установи поступово перетворились на монопольних володарів істини, що аж ніяк не сприяє забезпеченню якості та об'єктивності їхньої роботи.

Не сприяло розвитку судової експертизи і створення системи атестації приватних судових експертів через Центральну експертно-кваліфікаційну комісію Міністерства юстиції. Ця система лише призвела до розквіту корупції та тотального тиску на недержавних експертів. Враховуючи той факт, що приватні судові експерти мають через три роки знову проходити стажування та переатестацію, вони стали заручниками чиновників, які мають вплив на рішення Центральної експертно-кваліфікаційної комісії. При цьому колективне прийняття рішення про відмову у присвоєнні кваліфікації дає змогу це робити без загрози притягнення винних осіб до відповідальності за безпідставну відмову. На цьому етапі життєвого циклу суспільства судовий експерт – це у всіх відношеннях безособистісна сутність, повністю підконтрольна та залежна від осіб, що складають Центральну експертно-кваліфікаційну комісію та експертно-кваліфікаційну комісію безпосередньо в інститутах судових експертів.

Нині Міністерство юстиції в особі створеної при ньому Центральної експертно-кваліфікаційної комісії безпідставно перебрало на себе функцію суду та інших учасників процесу у вирішенні питання, який саме експерт може бути залучений до ролі «особи знаючої» у відповідному процесі, замінюючи суд у питанні оцінки як доказу показів, так і висновків «носіїв спеціальних знань». При чинній системі запис у Реєстрі судових експертів є більш вагомим важелем у питанні аргументованості та доведеності думки експерта, аніж його багаторічний досвід та наукова ступінь.

За бажання отримати свідоцтво Міністерства юстиції претендент, наприклад, з економічних спеціальностей (їх три) має сплатити

КНДІСЕ 40 000 грн. Не меншими є «розцінки», що встановлені посадовцями науково-дослідних інститутів судових експертиз, і за іншими експертними спеціальностями. Сама ж система стажування приватних експертів на базі науково-дослідних інститутів судових експертиз є нічим іншим, ніж фікцією, узаконеним збором немалих грошових сум.

Монопольне положення державних експертних установ Міністерства юстиції – науково-дослідних інститутів судових експертиз – призвело до тотального зниження якості виконання експертних досліджень та спотворення принципу незалежності експерта.

Як вбачається з наведеного, держава не в змозі забезпечити незалежного проведення судової експертизи, і змодельована ситуація є нашою сумною дійсністю, яка упродовж останніх п'яти років набрала страшних масштабів. Змальована картина є не єдиним недоліком, їх достатньо в підвідомчих актах, створених із метою укріплення та нарощування корупційних схем.

Наявність директорів усіх НДІСЕ у складі постійних членів ЦЕКК суперечить принципам неупередженості, об'єктивності та протидії корупції. Директори інститутів є головами ЕКК своїх установ, під їх керівництвом відбувається навчання фахівців, рецензування висновків, підготовка матеріалів на ЦЕКК. Як можна проконтролювати діяльність такого постійного члена ЦЕКК? Жоден із директорів не є фахівцем у галузі теорії судової експертизи, про що свідчить відсутність у фахових збірниках публікацій на цю тему.

Міністерство юстиції України не є споживачем експертних послуг. Безпосередніми споживачами цих послуг є суди, правоохоронні органи, адвокати та громадяни. Але ніхто з їх представників не входить до складу ЦЕКК і не може впливати на якість підготовки експертних кадрів шляхом перевірки їхніх знань.

Практичні проблеми організації судово-експертної діяльності вимагають вирішення шляхом виявлення та усунення різноманітних

суперечностей, неузгодженості, пробілів як в організації діяльності експертних установ, так і в управлінні ними [3, с. 6].

Так, у ч. 2 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» говорить, що судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту. Те саме сказано в ч. 3 ст. 10 цього закону стосовно судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ. Вони теж повинні мати відповідну вищу освіту. Але законодавцем не визначений перелік вищих освіт, які відповідають кожній експертній спеціальності, за додатком № 6 до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів.

Обмеження суб'єктів доказування у праві вибору експерта в галузі криміналістики, судової медицини і судової психіатрії (ч. 3 ст. 7 Закону) суперечить принциповим нормам доказового права і має бути усунуто [7, с. 17].

На переконання М.Я. Сегає, важливими у вирішенні питань реформування організації судово-експертної діяльності є проблеми оптимізації наукової організації та управління інфраструктурою судово-експертної діяльності, що забезпечують практичну реалізацію її правових і методологічних основ. До таких проблем, на його думку, належать:

- оптимізація організаційних форм керування державними судово-експертними установами й недержавними експертними структурами;
- уніфікація науково-методичної й інформаційної бази судово-експертних установ, організація й координування науково-дослідницької роботи в галузі судової експертизи;
- удосконалення методики та процедури атестації професійних судових експертів;
- організація базового навчання фахівців у галузі судово-експертної діяльності гуманітарного й природно-технічного профілів;
- удосконалення методичної та профілактичної роботи судово-експертних установ, оптимізація використання слідчими та судами можливостей судових експертиз [6, с. 30].

Висновки. Отже, завдання, які постають перед судово-експертними установами, службами та підрозділами в нових умовах, вимагають пошуку та визначення шляхів підвищення ефективності чинної системи організації судово-експертної діяльності, оптимізації її організації та правового забезпечення. Це, насамперед, застосування новітніх досягнень науки і техніки, стандартизація та сертифікація єдиних науково-обґрунтованих методик судово-експертних досліджень, вирішення нетрадиційних експертних завдань, скорочення термінів виконання експертиз, підвищення їх об'єктивності, якості та доказової цінності.

На нашу думку, необхідно на законодавчому рівні у нормах процесуального законодавства або новому законі «Про судову експертизу» закріпити вимогу, згідно з якою статус експертної організації не може бути вирішальними як у питаннях залучення особи до справи як судового експерта, так і у питаннях оцінки його висновків у суді. Таким чином, суспільству вдасться вирішити проблему штучної монополії державних експертних установ, яка є одним із головних чинників корупції у цій галузі.

Необхідно також скасувати дискримінуючи норму, яка забороняє недержавним експертам проводити криміналістичні, судово-медичні та психіатричні експертизи. Ця норма перекочувала у Закон «Про судову експертизу» із вже давно скасованого Закону «Про підприємництво», і нині ніхто не розуміє, навіщо існують ці обмеження. Що стосується питань захисту прав громадян, збереження об'єктів дослідження, доступу до державної та воєнної таємниці, усі вони регулюються відповідними нормами вітчизняного законодавства і не потребують додаткової конкретизації для судово-експертної галузі. Якщо експерт або експертна установа, наприклад, мають намір займатися дослідженням зброї, вони мають отримати відповідну ліцензію на її зберігання від МВС. Якщо ж експерт має на меті займатися судово-медичною експертизою, це може бути вирішено у рамках ліцензування медичної практики.

Питання методик та інформації, які експерт використовує у своїй роботі, має бути його внутрішнім питанням, і ніхто не має йому вказувати, де і що необхідно брати. Міністерство юстиції або експертні установи можуть лише рекомендувати ту чи іншу методику для використання.

Необхідно уніфікувати процесуальне законодавство України з питань призначення та проведення судової експертизи, оскільки в кожній галузі процесу ця діяльність має відмінності в регламентації.

Також необхідно зробити максимально доступною можливість отримання статусу судового експерта. За чинним законодавством, до відповідного кваліфікаційного іспиту допускаються особи, які володіють спеціальними знаннями та пройшли стажування у державній установі. Проте обмеження проведення стажування лише державними установами може викликати затримки через завантаженість працюючих експертів і є недешевим задоволенням, оскільки проводиться індивідуально для кожного стажера.

Варто дати змогу проводити стажування приватним експертам та зменшити вартість його проходження у державних установах шляхом проведення колективних занять, що позитивно вплине на конкуренцію серед майбутніх судових експертів. Але при цьому необхідно забезпечити якість кваліфікаційного іспиту для майбутніх експертів та максимальну відкритість його проведення для попередження випадків корупції.

Відкритість проведення таких іспитів може бути забезпечена шляхом включення до складу центральної експертної кваліфікаційної комісії Міністерства юстиції України представників громадських організацій із наглядовими функціями, причому склад таких представників має бути максимально відкритим.

Також важливим є питання контролю та відповідальності судових експертів за підписаними експертизи. Доцільним було б створення саморегулюючої громадської організації судових експертів на зразок адвокатських асоціацій, а для запобігання випадкам «корпоративної солідарності» необхідно залучати до управління такої організації практикуючих адвокатів та суддів.

Анотація

У статті розглядаються правові та організаційні проблеми експертного забезпечення правосуддя в Україні, звертається увага на необхідність його удосконалення шляхом підвищення правового забезпечення. Пропонуються напрями реформування в організаційних та законодавчих аспектах судової експертизи в Україні.

Ключові слова: проблеми експертного забезпечення, правосуддя в Україні, реформа, судова експертиза, судовий експерт.

Аннотация

В статье рассматриваются правовые и организационные проблемы экспертного обеспечения правосудия в Украине, обращается внимание на необходимость его совершенствования путем повышения правового обеспечения. Предлагаются направления реформирования в организационных и законодательных аспектах судебной экспертизы в Украине.

Ключевые слова: проблемы экспертного обеспечения, правосудия в Украине, реформа, судебная экспертиза, судебный эксперт.

Dobkina K.R., Mikhailov V.O. Legal and organizational problems of expert support of justice in Ukraine

Summary

This article considers the legal and organizational problems of expert support of justice in Ukraine, drawing attention to the need for its improvement by increasing of legal security. The directions of reforming in organizational and legal aspects of forensic examination in Ukraine are offered.

Key words: problems of expert support of justice in Ukraine, reform, forensic examination, forensic expert.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : чинне законодавство станом на 5 вересня 2011 р. (Відповідає офіц. текстові). – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 96 с.
2. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII // Відом. Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.
3. Новиков С.Н. Организационно-правовые основы экспертно-криминалистической деятельности в органах внутренних дел : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.11 / С.Н. Новиков. – Рязань, 2005. – 229 с.
4. Про підприємництво : Закон України від 7 лютого 1991 р. № 698-XII // Відом. Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 14. – Ст. 168.
5. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 1 червня 2000 р. № 1775-III // Відом. Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.
6. Сегай М.Я. Судова експертологія: об'єкт, предмет, природа й система науки / М.Я. Сегай // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матеріалів (до 80-річчя заснування Харківського НДІ судових експертиз) / редкол. : А.П. Заєць, М.Л. Цимбал [та ін.]. – Х. : Право, 2003. – Вип. 3. – 592 с.
7. Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / За заг. ред. В.Г. Гончаренка. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 400 с.
8. Ієрусалимов І.О. Інформаційне забезпечення використання науково-технічних досягнень у розслідуванні злочинів : автореф. дис. ...канд. юрид. наук / І.О. Ієрусалимов. – К., 1998. – 19 с.
9. Іщенко А.В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів / А.В. Іщенко, І.О. Ієрусалимов, Ж.В. Удовенко / М-во освіти і науки України; МВС України; КНУВС. – Київ, 2007.
10. Скороченко П.Т. Криміналістика. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування преступлений / П.Т. Скороченко. – М.: «Былина», 1999. – 272 с.